

УДК 323.38

<http://doi.org/10.5281/zenodo.2537770>

ПАКТ ЕЛІТ ЯК ЯВИЩЕ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

О.І. Кошкіна, Л.М. Лінецький

Харківський національний університет будівництва та архітектури
Харківський національний технічний університет сільського господарства
імені Петра Василенка

Розглянуто поняття «пакт еліт» як фактор інституціоналізації політичних відносин, особливості та значення міжелітних угод. Показано, що ці угоди не можуть бути стійкими без включення в прямий переговорний процес всіх політично значущих груп інтересів. Разом із тим надмірне розширення кола учасників переговорів не сприяє досягненню стійких угод. Міжелітні угоди формують порядки обмеженого доступу, які по мірі приєднання до інституційних угод все більш ширших верств населення можуть еволюціонувати в напрямку порядку вільного доступу. Проте така еволюція не є обов'язковою, а її дестабілізація може завершитись регресом.

Ключові слова: пакт еліт, політична еліта, політична інституціоналізація.

ПАКТ ЭЛИТ КАК ЯВЛЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

А.И. Кошкина, Л.М. Линецкий

Рассмотрено понятие «пакт элит» как фактор институционализации политических отношений, особенности и значение межэлитных соглашений. Показано, что эти соглашения не могут быть устойчивыми без включения в прямой переговорный процесс всех политически значимых групп интересов. Вместе с тем чрезмерное расширение круга участников переговоров не способствует достижению устойчивых соглашений. Межэлитные соглашения формируют порядки ограниченного доступа, которые по мере присоединения к институциональным соглашениям все более широких слоев населения могут эволюционировать в направлении порядка свободного доступа. Однако такая эволюция не является обязательной, а ее дестабилизация может завершиться регрессом.

Ключевые слова: пакт элит, политическая элита, политическая институционализация.

PACT ELITE AS A CASE OF THE POLITICAL PROCESS

O. Koshkina, L. Linetsky

A large part of the authors (who, as a rule, position themselves as political philosophers) generally find it unacceptable to talk about any institutional agreements between political elites in describing a democratic political regime. Those who recognize the existence of such covenants indicate that, that inter-city agreements can hinder democratization, limit the demand for law and political competition. Scientists who adhere to the concept of pluralistic democracy, on the contrary, consider pacts, compromises, and elite agreements as the central element of successful institutional building in the long run.

The purpose of the article is to consider the mechanism of practical implementation of the elite's pact as a phenomenon of political reality and its importance for the institutionalization of political relations.

Inclusion of all politically significant groups in direct negotiations leads to conflict resolution in several ways. First of all, it allows the parties to openly adhere to their positions in the negotiation process. An exception to the discussion of any significant item may lead to the adoption of such a final decision, which may not be in line with the positions of the absolute majority of the most important issues, which in turn increases the likelihood of objections from the non-negotiated process. Conversely, direct participation in direct negotiations allows the parties to feel their own contribution to the final decision, while the exclusion of any party to the negotiations may lead to the perception of the process as illegitimate for fundamental reasons. Participation in these talks also helps convince representatives of different groups that a compromise was the only way to attain, at least, some of their requirements. While the inclusion of all politically significant groups in open negotiations is an important factor, the number of negotiators should not be excessive. The decision-making process takes place more dynamically when the number of participants remains rationally limited, as demonstrated by numerous experiments in the field of social psychology.

As long as the rule of public accountability of elected representatives is maintained for their historic decisions, it does not matter how they accept them. The meaning has only the intrinsic result of these decisions, which must be taken by all politically significant groups, and that the regime that is created in the process of making such decisions will be recognized by all groups as legitimate. This is the rule of law for the elites: the reliable provision of rights, legality and property, at least for those who already have access to the institutions. Progress towards greater equality before the law looks like joining new pockets of this pact, spreading order and legality to wider strata until they reach out to everyone (thus the pact itself is gradually improving and complicated, developing institutions that support it) . Restricted access procedures, thus, evolve from weak, balancing on the brink of violence, to mature, who are on the verge of openness. In this case, the progress is nonlinear, and the procedures of limited access tend to degrade to a greater extent than to develop.

Key words: elite pact, political elite, political institutionalization.

Постановка проблеми. Поняття «пакт еліт» було введено в науковий обіг Дж. Бюкененом і Г. Таллоком у рамках теорії суспільного вибору. І якщо в аналітиці воно відразу ж отримало визнання як адекватне описання політичної реальності, то в академічних та навколоакадемічних колах відношення до цієї категорії досі залишається остаточно невизначеним.

Аналіз актуальних досліджень. Проблеми пакту еліт підіймали в своїх дослідженнях такі автори як О. Аузан, Дж. Бюкенен, І. Валлерстайн, Г. О'Доннелл, Д. Норт, Г. Таллок, Н. Хомський і Ф. Шміттер. В Україні дане питання розглядається К. Бондаренком, О. Воронянським, Ю. Конотопцевою, О. Крюковим, Ю. Романенком та іншими дослідниками. Значна частина авторів (що, як правило, позиціонують себе як політичні філософи) взагалі вважають неприйнятним говорити про будь-які інституційні угоди між

політичними елітами при описанні демократичного політичного режиму. Ті ж, що визнають існування таких пактів, указують на те, що міжелітні угоди можуть перешкоджати демократизації, обмежувати попит на право і політичну конкуренцію. Науковці, що дотримуються концепту плюралістичної демократії, навпаки, вважають пакти, компроміси, угоди еліт центральним елементом успішного інституційного будівництва в довготерміновій перспективі.

Мета статті – розгляд механізму практичної реалізації пакту еліт як явища політичної реальності та його значення для інституціоналізації політичних відносин.

Виклад основного матеріалу. Ф. Шміттер (1997) визначає пакт еліт як «явну, але не завжди публічно роз'яснену або обгрунтовану угоду між обраним числом акторів, яка націлена на визначення (або, точніше, перевизначення) правил реалізації влади на основі взаємних гарантій насущних інтересів, даних учасниками».

Такі угоди мають низку важливих особливостей:

- 1) тактична демобілізація вуличних протестів і непотрібних страйків, для того щоб уникнути потенційної поляризації і конфронтації на вулицях і дати можливість еліті провести успішні переговори;
- 2) включення представників всіх політично значущих партій у переговори;
- 3) підтримання «працездатності» кворуму учасників переговорів;
- 4) прийняття зважених рішень за закритими дверима;
- 5) самообмеження і взаємна повага еліт;
- 6) принцип взаємного вето (Паренти, 1999).

Включення всіх політично значимих груп в прямі переговори призводить до врегулювання конфлікту декількома шляхами. Перш за все це дозволяє сторонам відкрито дотримуватися своїх позицій в переговорному процесі. Виняток із обговорення будь-якого значимого пункту може привести до прийняття такого остаточного рішення, яке може не відповідати

позиціям абсолютної більшості з найважливіших питань, що, в свою чергу, збільшує ймовірність заперечень з боку недопущених до переговорного процесу (Воронянський та Міщенко, 2009).

І навпаки, безпосередня участь в прямих переговорах дозволяє сторонам відчувати свій власний внесок в прийняття остаточного рішення, в той час як виключення будь-якої сторони з переговорів може призвести до сприйняття процесу як нелегітимного з принципових міркувань. Участь у цих переговорах також допомагає переконати представників різних груп у тому, що компроміс був єдиним способом досягнення, принаймні, деяких з їхніх вимог. У підсумку успішний результат таких переговорів може привести до створення сприятливих дружніх відносин між його учасниками. При тому що включення всіх політично значимих груп у відкриті переговори є важливим фактором, кількість учасників переговорів не повинна бути надмірною. Процес прийняття рішень проходить більш динамічно, коли число учасників залишається раціонально обмеженим, як показали численні експерименти в галузі соціальної психології. Великі групи тяжіють до розосередження в малі підгрупи, яким вкрай складно домогтися одностайного прийняття рішення (Денисенко, 2015).

За інших рівних умов переговори, що ведуться в приватному порядку, а не в порядку публічних слухань, призводять до появи поступок, які важливі для досягнення компромісу і вирішення конфлікту. Приватний характер переговорів дозволяє захистити політиків від критики з боку виборців в торгівлі їх інтересами. Політики, які виступають публічно перед журналістами або в прямому ефірі, більш схильні до відстоювання своїх позицій до кінця і грі на публіку для здобуття підтримки. Наприклад, в Іспанії закриті переговори в рамках підготовки конституційної угоди між основними політичними силами країни в серпні – листопаді 1977 р. привели до широкої міжпартійної угоди з основного тексту конституції. Однак частковий витік інформації про нову конституцію призвів до мобілізації деяких груп інтересів і політичних фракцій, особливо в рядах правлячої

партії, і ледве не потягнув за собою зрив переговорів. Правляча партія, зокрема, відмовилася від деяких зі своїх раніше запропонованих поступок лівим і приєдналася до позиції більш консервативного «Народного альянсу» в назриваючій сутичці між лівими і правими. Відновлення закритих переговорів в січні 1978 р. після першого року дискусій допомогло відновити багато з положень компромісної угоди, але коли навесні 1978 р. почалися публічні дебати в Конституційному комітеті, оновилися й конфлікти. Тільки відновлення консенсусу в новому раунді закритих переговорів 22 травня 1978 р і рішення проводити всі наступні переговори з нагальних питань за закритими дверима дозволило прийти до спільного прийняття конституції кортесами, а в грудні 1978 р. й лівими партіями (включаючи комуністів) нарівні з правими (включаючи «Народний альянс») в ході референдуму (Воронянський та Кулішенко, 2016).

Як бачимо з наведеного історичного прикладу, до тих пір, поки зберігається правило публічної підзвітності обраних представників за прийнятими ними історичні рішення, не має значення, як саме вони їх приймають. Значення має лише сутнісний результат цих рішень, які повинні бути прийнятими всіма політично значущими групами, і те, що режим, який створюється в процесі прийняття таких рішень, буде визнаний усіма групами як легітимний (Валлерстайн, 1998).

Останні два з розглянутих елементів політичного консенсусу припускають дію поведінкових норм, які проявляються в середовищі політичної еліти. Важливо, що серед цих норм є такі поняття, як самообмеження і взаємна повага, так само як і розуміння того, що конституція не повинна включати будь-які положення, неприйнятні для значимої політичної групи.

Нобелівський лауреат Д. Норт (1990) довів, що ефективність підтримання міжелітної угоди забезпечується більш-менш стійкою рівністю всіх учасників, існуванням організацій (рухів, сил), не прив'язаних до

конкретних персоналій, і публічним контролем над тими, кому вручена монополія на насильство (поліція і армія).

Якщо в угоду включені основні значимі суспільні групи, що становлять більшість соціуму, міжелітні пакти втрачають свій обмежений характер. Доступ до центрів прийняття державно-владних рішень відкривається для основної маси громадян. У системі з відкритим доступом можливість діяти (займатися бізнесом, створювати партії або благодійні фонди), домовлятися, планувати свою діяльність на довгий термін вперед і отримувати результати – не привілей, а право будь-якого громадянина (Денисенко, 2010). Однак, модель відкритого доступу – це не природне і нормальне положення речей, а стадія розвитку, до якої доходять одні суспільства і цілком можуть ніколи не дійти інші. Нормою ж, звичайним станом речей є порядки обмеженого доступу (Воронянський та ін., 2017). Тут ті ж самі політичні інститути спрацьовують принципово інакше. Наприклад, закони про захист громадян від пожеж стають в першу чергу інструментом збору рент, а норми, що забезпечують боротьбу з наркоторгівлею, – інструментами фабрикації поліцейської звітності. Підтримання миру за допомогою інститутів виглядає тут як пакт еліт – угруповань і спільнот, які контролюють ті чи інші важливі ресурси (багатство, знання, здатність до застосування сили) (Воронянський, 2015), – про ненапад. Це верховенство права для еліт: надійне забезпечення прав, законності і власності хоча б для тих, у кого вже є доступ до інститутів. Прогрес в сторону більшої рівності перед законом тут виглядає як приєднання до цього пакту нових груп, поширення порядку і законності на більш широкі верстви, поки ними не опиняться охоплені всі (при цьому і сам пакт поступово вдосконалюється і ускладнюється, розвиваються інститути, що його підтримують) (Валлерстайн, 2003). Порядки обмеженого доступу, таким чином, еволюціонують від слабких, що балансують на межі насильства (наприклад, сучасний Заїр), до зрілих, які знаходяться на порозі відкритості (наприклад, Південна Корея 1970-х рр.).

При цьому прогрес нелінійний, і порядки обмеженого доступу схильні деградувати чи не більшою мірою, ніж розвиватися. У сьогоденному світі відбувається регрес порядку обмеженого доступу. Одним із спостережуваних нині ознак цього є руйнування верховенства права для еліт — одного з головних властивостей стабільного порядку обмеженого доступу (Воронянський, 2012). Що це означає? Коли в суд потрапляє чиновник або силовик, на посадку яких немає політичного замовлення, то їм забезпечений чесний процес, який більш-менш відповідає світовим стандартам. Зрозуміло, мова йде лише про ті судові процеси, які не є інструментом покарання, що його використовує відносно стабільний консорціум еліт щодо «порушників конвенції».

Таке «верховенство права не для всіх» виглядає вкрай непривабливо з точки зору загальної рівності, але воно принаймні залишає надію на прогрес: якщо права є для одних, то можна вимагати їх для себе (як це активно робить зараз бізнес-співтовариство, що бореться за лібералізацію кримінальної юстиції в сфері економіки) і в ідеалі – для всіх. У міру розширення кола еліт сама наявність цього пакту про ненапад, до якого можна вимагати доступу тим, хто поки в нього не включений, стає найважливішим інструментом переходу до порядку відкритого доступу (Денисенко, 2015).

Сьогодні ситуація змінилася. Консорціум еліт розпався. Одне з угруповань еліти стало боротися зі «своїми» тими засобами, якими раніше боролось з ворогами або явними порушниками правил гри всередині еліт. Йдеться про рівність перед беззаконням. Ми сповзаємо від стабільного порядку обмеженого доступу до крихкого, де не захищений ніхто і, відповідно, ні у кого, включаючи і сильних, немає стимулу вкладатися в підтримання порядку, утримуючись від актуального застосування насильства.

Згідно з концепцією Д. Норта, це загрожує в першу чергу стиранням кордонів між насильством легітимним і нелегітимним: подальшим розгортанням поліцейського свавілля, з одного боку, і ростом приватного

насильства, звичайної злочинності – з іншого. Зрозуміло, страждати від обох тенденцій належить далеко не тільки вчорашнім членам привілейованих еліт, але і всім іншим, приблизно в рівній мірі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Якою мірою процес консолідації еліт може сприяти консолідації суспільства, упорядкування хаосу, перетворення полярного розколу в нормальний, цивілізований плюралізм, введений в русло, окреслений прийняттям деяких основоположних цінностей, норм, правил гри? Здається, що, в усякому разі, ця суспільна консолідація не може з'явитися автоматичним результатом консолідації еліт. В Україні немає сформованої партійної системи, відсутня структуроване громадянське суспільство з характерною для нього розгалуженою мережею зв'язків і добровільних асоціацій, які об'єднують пересічних громадян і виражають їх приватні інтереси. В результаті у еліти немає готових політичних і корпоративних механізмів для діалогу з суспільством. Повести за собою аморфне, фрагментоване суспільство, спроектувати на нього той модус і рівень згоди, який досягнутий в верхах, українським елітам надзвичайно важко. У той же час, звичайно, еліти можуть так чи інакше сприяти консолідації суспільства, але тільки в тій мірі, в якій нинішня тенденція буде перетворюватися в публічне укладання пактів. Що це означає? Пакт – де-юре або де-факто, все одно, – це, в усякому разі, не декларативний Договір про суспільну злагоду і не закулісна угода (або сума угод) про поділ влади і власності. Ця угода не тільки про інституціоналізацію основних інтересів і конфліктів в самому елітарному середовищі (в тому числі про гарантії безпеки тих чи інших сегментів еліти при ротації влади), але і про ефективну стратегію врахування інтересів усього суспільства, вирішення його болючих проблем. Лише в цьому випадку пакт еліт здатний перетворитися в якусь подобу суспільного договору, що не перешкоджає, а сприяє пошуку і вибору ефективних рішень подальшого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валлерстайн, И. 2003. *После либерализма*. Москва: Эдиториал УРСС.
2. Валлерстайн, И., 1998. Мирово-системный анализ. *Время мира: альманах современных исследований по теоретической истории, макросоциологии, геополитике, анализу мировых систем и цивилизаций*, 1, с. 105–123.
3. Воронянський, О.В. та Кулішенко, Т.Ю., 2016. Влада як системний елемент економічних відносин: механізм відтворюваності. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*, 174. с. 109–117.
4. Воронянський, О.В. та Міщенко, Н.Л. 2009. *Всесвітня історія: довідник*. Харків: Ранок.
5. Воронянський, О.В., 2012. Проблема формування політичних інститутів у контексті конкурентної боротьби еліт. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Питання політології*, 1013(21), с. 75–79.
6. Воронянський, О.В., 2015. Проблема суб'єктності суверенітету в контексті технології здійснення влади. *Evropsky politicky a pravni diskurz*, 2(4), с. 205–209.
7. Воронянський, О.В., Євсєєв, С.Є., Журавльов, Ю.В. та Зайончковський, Ю.В. 2017. *Національний суверенітет: український вимір в контексті світової політичної думки*. Харків: «Міськдрук», ХНТУСГ імені Петра Василенка; ХНУБА.
8. Денисенко, І.Д., 2010. Проблемне поле методології політичних досліджень. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 5, – с. 116–124.
9. Денисенко, І.Д., 2015. Теорія соціального простору: евристичний потенціал щодо соціально-політичних досліджень. *Сучасне суспільство*, 2(2), с. 27–37.
10. Паренти, М., 1999. *Демократія для немногих*. Перевод с англійського А. Николаева. Москва.
11. Полтерович, В.М., 2008. Стратегии модернизации, институты и коалиции. *Вопросы экономики*, 4, с. 4–24.
12. Шмиттер, Ф., 1997. *Неокоorporативизм*. Полис, 2, с. 17–28.
13. North, D. 1990. *Institutions, Institutional Changes, and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

Інформація про авторів

Кошкіна Ольга Ігорівна – доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету будівництва та архітектури; e-mail: styader@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1123-5411>.

Лінецький Леонід Михайлович – кандидат історичних наук, доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка; e-mail: lineckijleonid@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5538-8100>.

Стаття надійшла до редакції: 06.10.2018 р. Прийнята до друку: 22.10.2018 р.